

FERRAN ARCHILÉS

VEGA RODRÍGUEZ-FLORES

Quan tot s'enlaira. L'estat-nació espanyol en temps de turbulències

L'èxit fulgurant d'una renovada dreta nacionalpopulista en la darrera dècada, que li ha permès participar en el govern de diverses comunitats autònomes i condicionar el discurs de la dreta espanyola tradicional, ha posat el nacionalisme espanyol de nou al primer pla. Tot i que hi ha diverses raons que expliquen aquest auge nacionalpopulista —auge que s'ha produït a la majoria dels països europeus, també— el desplegament del Procés a Catalunya ha afegit un factor distintiu específic. Tot ha trontollat.

No hi ha dubte que la nació ha tornat al primer pla de l'escenari polític europeu. Passat 1945, el nacionalisme va quedar fortament desacreditat, almenys com a element mobilitzador. En les darreres dècades a la majoria dels Estats europeus es desplega el que Michael Billig va descriure com «nacionalisme banal». En part, aquesta banalitat era la d'un nacionalisme que no diu el seu nom. Però era també un nacionalisme naturalitzat, que no necessitava mostrar-se obertament perquè era innecessari: havia triomfat.

Ferran Archilés és professor al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat de València. Ha centrat el seus treballs en l'estudi dels discursos nacionalistes i els processos de construcció nacional. És coeditor de *Contra los lugares comunes. Historia, memoria y nación en la España democrática* (Catarata, 2022) i ha coordinat l'obra *Inventar la nació. Cultura i discursos nacionals a l'Espanya contemporània* (Afers, 2017)

Vega Rodríguez-Flores Parra és professora al Departament d'Història Moderna i Contemporània a la Universitat de València. Especialista en l'estudi de les esquerres i la qüestió nacional, és autora de *Vertebrar España: el PSOE de la autodeterminación a la LOAPA (1974-1982)* (CSIC, 2021) i *La Vía Valenciana. El PSPV-PSOE y la cuestión autonómica (1975-1983)* (Tirant, 2022)

Ara bé, si algú esperava que després de 1945 el descrèdit del nacionalisme implicaria el descrèdit de l'Estat (de l'estat-nació) com a institució central, aviat quedà decebut. Tot i la creació de l'ONU i una dècada més tard del Mercat Comú, institucions supranacionals decisives, la reconstrucció europea rescabala l'Estat (com després faria a partir de 1989 a Europa de l'Est). En la mesura que l'estat-nació no desaparegué mai de l'horitzó polític europeu, el nacionalisme tampoc no ho va fer, tot i que no ho semblava. En la tercera dècada del segle XXI (i amb arrels que s'endinsen almenys fins a quatre dècades), però, el nacionalisme que ha passat al primer pla és la versió més descarnada del que els nacionalismes d'Estat representen. És també el cas espanyol.

DESCENTRALITZACIÓ I AUTONOMIES

A partir de la fi de la dictadura, l'element més innovador de l'articulació territorial/nacional a Espanya ha estat la descentralització administrativa, de la qual la generalització de les comunitats autònomes és el tret més característic (així com el manteniment de les estructures provincials). Al mateix temps, però, destaca paradoxalment la vigorosa redefinició del poder central pel que fa a la presa de decisions en nombrosos assumptes clau, com ara pràcticament tots els relatius a les relacions amb la Unió Europea, però també en aspectes com les decisions sobre la distribució del finançament. La *sobirania* de la nació espanyola no ha sigut mai compartida, la qual cosa estableix límits definitius a les comparacions amb els models federals.

D'altra banda, cal insistir que pel que fa a l'àmbit dels «imaginariis» de la nació espanyola, la descentralització d'aquesta o el foment de la seva diversitat —el «reconeixement» de la seva diversitat per dir-ho a la manera de Charles Taylor— és una assignatura pendent, potser irrecuperable. Una política cultural dissenyada i gestionada des de l'Estat que ha estat molt lluny de promoure una diversitat efectiva, les limitacions del foment de la diversitat en l'exterior (amb l'Instituto Cervantes com a exemple) o l'entrebancat reconeixement del català al Congrés i al Senat, en són alguns exemples.

L'esfera comunicativa nacional —com és el cas del cada cop més decisiu àmbit audiovisual—¹ pública i privada, continua ancorada en pautes pròpies d'un país centralista. No és casualitat, en aquest sentit, que bona part de les indústries de la

¹ I que s'amplia a nous mitjans continuament. Vegeu, P. BATALLA, *Los nuevos odres del nacionalismo español*, Gijón, Trea, 2021

comunicació —premsa, ràdio i televisió— estiguin radicades a Madrid. La capital de l'Estat, a més, concentra el gruix del poder financer del país i és la seu de la pràctica totalitat de les institucions fonamentals de l'Estat. És la seu a més de la principal política estatal de cultura: la majoria dels museus i l'òpera, teatres i auditoris anomenats nacionals estan allà radicats. També és la seu principal d'organismes científics i de poder acadèmic així com editorial associat (un model de concentració a la capital similar al de França, però no al del Regne Unit, Alemanya o Itàlia). La reinvençió de Madrid com a capital de la modernitat —en evident pugna amb Barcelona— des de finals dels anys setanta i en especial amb tota la borumballa al voltant de la *Movida* és el símbol més reeixit. És una cridanera paradoxa que en el moment de la màxima descentralització administrativa de la història contemporània espanyola, s'assisteixi a la hipertròfia d'una capital, Madrid, que concentra com no ho ha fet mai aquesta quantitat de recursos polítics, financers i simbòlics. La invenció del nou «madrilenyisme» impulsat per la presidenta de la Comunitat Isabel Díaz Ayuso és qualsevol cosa menys sorprenent

Malgrat tota la cridòria al voltant d'això (mantinguda per partits com UPyD, Ciutadans o Vox i de manera intermitent pel PP), l'«Estado Autonomic» mai no ha posat en qüestió el marc de la identitat nacional espanyola unitària. Fet i fet, ha permès combinar una pauta descentralització administrativa mitjançant la reinvençió dels marcs regionals preexistents —convertits ara en autonòmics— amb una idea de nació postfranquista democràtica —i en gran mesura «banal»— però intensament unitària.

Si be les dinàmiques més recents a Catalunya (i molt mes matisades al País Basc) podrien fer pensar en una crisi general, cal recordar que després de més de quatre dècades d'implantació de l'Estat de les autonomies no s'ha generat un moviment secessionista en cap territori que no existís ja abans. L'efecte d'emulació o d'arrossegament pel que fa a les dues comunitats-far ha actuat irònicament només per a posar en marxa queixes pel que fa a possibles discriminacions i *en nom* de la unitat de la nació (i sota paraigua arnat de la solidaritat interterritorial).

És ben significatiu que la construcció i consolidació de l'Estat autonòmic ha estat sobretot en mans de només dues forces polítiques, PSOE i PP, que han governat quasi de manera continuada en totes les comunitats autònomes (a excepció de Catalunya i el País Basc, on ho han fet en una ocasió). Són aquestes formacions les que han controlat els processos de redacció o reforma de la pràctica totalitat dels estatuts. D'altra banda, són també aquestes forces les que han desplegat el programa més intens d'hegemonització —i àdhuc patrimonialització— del marc i l'*imaginari* autonòmic. Des del control del marc institucional han articulat un

conjunt de pràctiques simbòliques que van des de la fixació de banderes, himnes i calendaris festius propis, fins al desplegament, a través de les televisions autonòmiques (en informatius, mapes del temps, telesèries) de formes de «regionalisme banal», incloent-hi el disseny de programes culturals (sovint basats en la sacralització de les manifestacions de la cultura popular o festiva). El nucli central d'aquestes cultures regionalistes ha reforçat la identitat nacional espanyola i no pas al revés. D'altra banda, tot apunta que —fins que començaren a notar-se els efectes de la crisi de 2008— l'acceptació del sistema de les autonomies fou molt elevada, arreu de l'Estat espanyol.

No pot ser una casualitat que en cap territori que no tingués ja un moviment nacionalista alternatiu en la transició no hi hagen sorgit després moviments amb una força significativa (una excepció parcial —ja que és un conjunt de partits diversos— seria la coalició Compromís). L'aparició des de finals dels anys vuitanta de forces polítiques de caràcter regionalista (fonamentalment conservadores) fou un factor nou. Però malgrat la proliferació de formacions en lliça el seu paper ha estat limitat i finalment han acabat absorbides o neutralitzades pel PP (amb les excepcions parcials de Cantàbria i Navarra). A més aquestes formacions no han tingut prou força per a crear un sistema de partits propis sòlid i durador. La «nacionalització» del marc electoral en les eleccions regionals ha sigut, doncs, quasi inevitable.

Potser un indicador de tot plegat és el que —a partir de les obres de J. J. Linz i de Luis Moreno— es coneix com «identitat dual» i que les enquestes mostrarien com a característic de l'Estat autonòmic, amb trets estables al llarg dels anys. Aquest és, un model analític indubtablement ple de problemes metodològics i biaixos.² Amb tot, potser podem extreure d'aquesta categoria una certa utilitat. Sens dubte, cal matisar-ne la utilitat pel que fa al País Basc i Catalunya (i en menor mesura Galícia, potser). A més, hi ha altres matisos territorials gens menyspreables (com en els casos ben diferents de Navarra, País Valencià, Madrid o Canàries, per exemple) pel que fa a la identitat regional i el seu abast. Amb les excepcions assenyalades, però, sembla possible parlar de la invenció d'un sentiment d'identitat autonòmica reeixit. Aquest sentiment hauria servit com a vehicle de reconversió i reforçament d'identitats regionals (i si escau provincials com en el cas de la La Rioja o Cantàbria) més o menys preexistents, que el marc autonòmic ha consolidat (o d'una invenció coetània com va passar a Castella-la Manxa). Aquest sembla clarament el

² L. GARCÍA i I. GRANDE, *L'invent de l'espanyolitat*, Barcelona, Fundació Catalunya Estat, 2012

cas del País Valencià, Andalusia o Aragó. En aquest sentit, la identitat autonòmica es presenta com la declinació local de la identitat espanyola, complint la mateixa funció que històricament han tingut les identitats regionals des d'almenys el darrer terç del segle XIX (a Espanya com en el context europeu).

De fet, el marc autonòmic hauria actualitzat les identitats regionals allà on ja existien i hauria contribuït a crear-ne de noves mitjançant la fusió d'altres identitats provincials o locals. La diversitat regional, doncs, no és cap prova de feblesa de la identitat nacional espanyola, ans al contrari. Així mateix el sentiment dual pot ser, per tant, una prova de forta identificació amb la identitat nacional espanyola. Inqüestionablement aquest és el cas valencià, amb magnituds que es repeteixen quasi invariables al llarg de les dècades.

Cap de les enquestes de les que han indagat sobre el sentiment d'identitat nacional permet establir una altra conclusió que el marc autonòmic no ha posat en qüestió la identitat nacional espanyola: en realitat, l'ha reforçada. Segons les enquestes fetes públiques pel CIS, fins a la segona dècada del segle XXI (amb l'única excepció clara d'Euskadi, on el percentatge no supera el 50 % i Catalunya) al conjunt d'Espanya, entre dos terços i un 80 % de la població s'autoidentificaven com a espanyols, ja sigui de manera exclusiva o majoritàriament a través de la identitat dual regional/espanyola. A final de 1996, un 85 % de la població afirmava sentir-se molt o força orgullosa de ser espanyola. No menys important és que hi havia importants diferències al País Basc i Catalunya on un 50 % i un 27 % respectivament afirmaven sentir-se'n poc o gens orgullosos. Significativament, un 69 % de la població entrevistada afirmava sentir-se molt orgullosa en veure la bandera o escoltar l'himne nacional en un acte oficial, xifra que pujava a un 81 % si es tractava d'actes esportius.³ És un bon exemple de nacionalisme banal, en definitiva. Però tot plegat dibuixa un mapa relativament estable.

UNA CRISI DOBLE DE LEGITIMITAT

Els efectes de la brutal crisi econòmica oberta el 2008 van deixar pas entre altres coses a una transformació profunda de l'escenari polític espanyol. Des de 2015 els sistema de partits va experimentar una davallada crítica del bipartidisme PP-PSOE (tot i que sembla haver-se recuperat parcialment en els dos anys darrers). En segon lloc —després de la frustració de la reforma de l'Estatut de Catalunya— es van

³ F. MORAL, *Identidad regional y nacionalismo en el Estado de las autonomías*, Madrid, CIS, 1998 pp. 45-54

assentar les bases per al que acabaria sent conegut com el Procés (i al seu torn a l'espiral de repressió per part de l'Estat espanyol, política i judicial). La combinació de tots dos processos ha produït la més important crisi de legitimitat del sistema polític experimentada a Espanya des del tardofranquisme. És per l'escletxa de les crisis de legitimitat (fou el cas de 1898, 1930 i el tardofranquisme) que s'han obert històricament les portes a la reforma del model territorial de l'Estat espanyol. Però també és aleshores que s'han desfermat les forces de la reacció.

A Catalunya, la doble crisi ha capgirat potser de manera definitiva un sistema de partits que semblava estable. En paral·lel, s'hi evidencià el creixement d'un sentiment favorable a la independència de Catalunya d'àmplia base social, capaç de seduir almenys la meitat de l'electorat i amb una capacitat de mobilització inaudita.

Com ha passat sempre en la història contemporània espanyola, en matèria d'organització territorial, des de Catalunya s'hi marca el camí tot i que no hi ha les forces per a controlar el resultat. El Procés fou tan sols una «conjura de irresponsables» com deia el títol d'un enginyós assaig:⁴ Tot i estar lluny de ser una acció sense rumb o un joc de mans, el ben cert és que tingué unes mancances de planificació considerables.⁵ En especial pel que fa al suport internacional imaginat. D'altra banda, però, no es pot minimitzar l'acció del govern central i dels òrgans de l'Estat, sota el govern del PP en primera instància però també amb el PSOE (sense el qual no s'hagués pogut aprovar l'activació de l'article 155), que han mostrat reiteradament la seva oposició davant les demandes plantejades a Catalunya.

La punta de llança de l'oposició al Procés fou el PP, però al conjunt d'Espanya com a Catalunya, l'esquerra i especialment el PSOE han estat una part fonamental a l'hora de tornar a escalfar el nacionalisme espanyol. Si bé el compromís amb el desplegament autonòmic ha estat una constant del socialisme espanyol, l'aposta per un model federal per a l'Estat s'ha convertit en un aspecte permanentment evocat i posposat de manera no menys permanent, capaç de provocar les més agudes tensions internes en el partit (i especialment amb les propostes impulsades des de Catalunya). Caracteritzat repetidament com a no nacionalista el socialisme espanyol s'ha identificat històricament amb el patriotisme i amb la nació, cosa que el situa plenament en l'àmbit del nacionalisme banal, però.⁶

⁴ J. AMAT, *La conjura de los irresponsables*, Barcelona, Anagrama, 2017

⁵ J. MUÑOZ, *Principi de realitat. Una proposta per a l'endemà del Procés*, Barcelona, L'Avenç, 2020

⁶ V. RODRÍGUEZ-FLORES PARRA, *España invertebrada. EL PSOE de la autodeterminación a la LOAPA (1974-1982)*, Madrid, CEPC, 2022

L'efecte més visible i significatiu de la nova onada del nacionalisme espanyol ha estat Vox. Certament el sorgiment de Vox no s'explica només com una reacció al Procés (només cal pensar en el seu ferotge antifeminisme). Però si bé el nacionalisme és indefectiblement un element comú de totes les dretes nacionalpopulistes a Europa, el pes específic de l'anticatalanisme, si que és una singularitat de Vox.

Tot partint de l'estricta marginalitat Vox ha obtingut uns resultats electorals que el situen en un sostre del 15 % de l'electorat a Espanya, assolit el 2019 (12,41 % al País Valencià i 13,9 % a les Illes Balears en les eleccions autonòmiques de 2023, vora el 8 % a les eleccions autonòmiques de Catalunya de 2024). Aquests resultats els han permès entrar en diversos governs autonòmics i condicionar l'estratègia i el discurs del PP, que en comptes de distanciar-se'n s'hi ha radicalitzat.

Indubtablement, el nacionalisme espanyol sempre ha sigut per al PP una columna vertebral de la seva concepció de la societat i de l'Estat. A partir de la majoria absoluta del PP el 2000 i en especial després de la derrota electoral de 2004, la voluntat de patrimonialització del «patriotisme» espanyol fou palesa, a través d'una tan aspra com reeixida mobilització social, als carrers. Cal recordar-hi la insistència en l'amenaça de dissolució de la nació: de la «balcanització» d'Espanya sota el nou govern com sentencià l'expresident Aznar. I un llegat directe d'aquesta actitud fou l'oposició frontal a la reforma de l'Estatut de Catalunya impulsat pel govern tripartit a Catalunya i pel PSOE al Parlament espanyol.

Fou en aquest mateix context que es produí l'aparició fulgurant d'Unió Progrés i Democràcia (UPyD), emparada per un suport mediàtic desconcertant (d'*El Mundo* a *El País* o Telecinco). Aquesta força va fer de la defensa de la nació espanyola «constitucional» (davant del nacionalisme basc en primer instància) la seva raó de ser. Però l'espai del «partido de Rosa Díez» quedà absorbit per Ciutadans, quan aquesta última força s'expandí fora de Catalunya. Amb un 15 % de l'electorat l'abril de 2019 —i junt amb l'èxit de Podem— va dinamitar el bipartidisme espanyol i va trencar el monopoli de la dreta que tenia el PP, per a enfonsar-se sis mesos més tard. Si cap partit ha encarnat la centralitat del nacionalisme espanyol com a argument polític abans de Vox aquest fou Ciutadans.

Més que ser un partit neo o postfeixista, Vox ha hegemonitzat i reinventat l'espai discursiu de la dreta espanyola.⁷ La seva base social sembla procedir del magma de la dreta espanyola en conjunt i, per tant, és més àmplia que les bases de l'extrema dreta clàssica, neofranquista. D'altra banda, el seu electorat no procedeix

⁷ X. CASALS, «De Fuerza Nueva a Vox: de la vieja a la nueva ultraderecha española (1975-2019)», *Ayer* 118, 2020, pp. 365-380

fonamentalment de sectors de classes populars o obrers.⁸ Això últim seria, en part, un aspecte que el diferenciaria d'altres forces polítiques semblants a Europa com ara Reagrupament Nacional. En aquest sentit, fa la impressió que —tot heretant una bona part del discurs de forces polítiques com UPyD i Ciutadans a més del PP— la seva prèdica i acció política s'expliquen per un contingut essencialment nacionalista/identitari i no tant pel seu discurs econòmic o social.

Sense necessitar una gran originalitat, Vox ha explotat mites i tòpics característics del nacionalisme espanyol conservador. La seva és una idea essencialista de la nació amb punts notables en comú amb el discurs nacionalcatòlic i franquista. Defensa a ultrança de la unitat d'Espanya, del suposat passat catòlic i imperial i una ferma oposició a la «revisió» del llegat franquista —i per tant de les lleis de memòria democràtica— n'han estat els elements centrals.⁹

En Vox juga té un paper axial l'oposició al nacionalisme català. En realitat, aquest és també un terreny ben adobat. L'oposició a les demandes polítiques i culturals del catalanisme són constants en la dreta espanyola. I, especialment, el foment de la llengua catalana és vist sistemàticament com un atac a la unitat nacional (cosa que comparteix també una bona part de l'esquerra espanyola, d'altra banda).

És ben sabut que l'anticatalanisme es un factor de continuïtat i quasi un element central en el discurs de les dretes valencianes, des dels orígens d'Aliança Popular (i la dreta regionalista d'UV) fins al PP, Ciutadans i Vox, ara. El «perill de contagi» pel que fa a Catalunya, junt amb el fantasma de l'imperialisme pancatalanista, articula bona part del discurs de la dreta valenciana des de 1977.¹⁰ Quan era candidat, i des que és president de la Generalitat, Carlos Mazón ha denunciat a la premsa, als mítings o al Senat que al País Valencià el pacte del Botànic hauria engegat «un Procés a la catalana». És fil per randa la mateixa denuncia que feia Ciutadans i que fa Vox, també a les Balears.

A més, Vox —radicalitzant propostes d'UPyD o Ciutadans— ha afegit una voluntat neta de recentralització de l'Estat espanyol. Fins al punt de proposar liquidar el sistema autonòmic —autonomies denunciades com a ineficaces i disgregadores: argument tradicional de la dreta radical espanyola—, el que implica, *de facto*,

⁸ F. OLIVAN (coord.), *El toro por los cuernos: Vox, la extrema derecha europea y el voto obrero*, Madrid, Tecnos, 2020

⁹ J. LÓPEZ FELIPE, «Abascal y cierra España. Un estado de la cuestión sobre Vox», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, 41, 2023, pp. 343-360

¹⁰ V. FLOR, *Ofrenar noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*, València, Afers, 2023

adoptar una postura directament oposada a la Constitució de 1978. I tot això, paradoxalment no impedeix que Vox estigui present en parlaments autonòmics i forme part o done suport a governs a les comunitats autònomes.

Vox és, possiblement, el signe més clar de l'increment de la polarització política experimentada a Espanya els darrers anys. Aquesta polarització afectiva és un fenomen observable tant a Europa com als EUA. Convé, per tant, destacar que estem davant d'un fenomen general que sense el Procés potser s'hauria desenvolupat igualment. Vox és, en tot cas, el representant més característic o el que ha obtingut millors rendiments d'aquesta polarització afectiva. En el cas espanyol aquesta polarització és també territorialment afectiva, de manera que una part de la població ha articulat netament sentiments negatius davant de Catalunya.¹¹

En els darrers anys sembla haver-se reforçat la imatge del catalanisme com el més destacat «enemic intern» desplaçant el nacionalisme basc. La fi de les accions d'ETA ha suposat una modificació parcial de l'escenari, tot i que el lema «Que et vote Txapote» serví com a sorprenent eslògan a la dreta espanyola en les eleccions de 2023. Amb tot, és probable que l'impacte del Procés i el pes de l'anticatalanisme sigui a l'efecte electoral més important que el que mai no va representar la presència de la lluita contra ETA.¹² És significatiu que Vox no *sorgís* fins que el Procés es va desplegar (la qual cosa va sentenciar el futur de Ciutadans). L'antinacionalisme basc va donar ales a UPyD, però va ser sobretot capitalitzat i controlat pel PP.

NO NOMÉS ERA VOX

Vox no ha nascut del no-res. A partir de 1975, la dreta espanyola va haver de fer front al repte d'inventar o adaptar els discursos nacionalistes de la dictadura franquista. Tot i que amb no poques dificultats i improvisacions la UCD va ser capaç d'acceptar un model territorial descentralitzat (que es plasmava en l'Espanya autonòmica). Però és significatiu que Aliança Popular veiés sempre aquest aspecte amb un desgrat profund. Podia trencar la dreta espanyola amb el model de la comunitat imaginada de l'Espanya franquista? La incapacitat de rebutjar i condemnar la dictadura franquista anava acompanyada de la incapacitat de trencar el relat del nacionalisme espanyol més tradicional. És aquí on la continuïtat del relat històric del nacionalisme espanyol des de la dictadura fins a la dreta actual —del PP a Vox— cobra tot el significat.

¹¹ T. RODÓN, «Affective and Territorial Polarisation: The Impact on Vote Choice in Spain», *South European Society and Politics*, 27(1), 2022, pp. 147-169

¹² T. MATA, *ETA, terrorismo y voto en España*, Madrid, CIS, 2020

Perquè el relat històric —el control del relat històric— s'ha convertit en el camp de batalla prioritari en la nova guerra cultural. Som al davant d'un fenomen que afecta el conjunt de les forces de la dreta europea de tota filiació, de fet. Només cal pensar en l'immensament exitosa obra d'Elvira Roca Barea *Imperiofobia y la leyenda negra. Roma, Rusia, Estados Unidos y el imperio español* apareguda el 2016. En realitat no estem davant d'una novetat, ja que en la dècada anterior, de José María Aznar a Arturo Pérez-Reverte, des de mitjans diversos, havien situat la llegenda negra en el centre de bona part dels discursos del nacionalisme espanyol. És significatiu que ja el 2008 Santiago Abascal —aleshores proper al PP— publicà amb Gustavo Bueno l'obra *En defensa de España*, dedicat a la llegenda negra i el relat històric.

El que és nou, però, és l'èxit de Roca Barea. El llibre aposta per rescatar la idea d'imperi, d'hispanitat i el paper de la religió en la història d'Espanya. Som al davant doncs, d'una revitalització dels tòpics principals del relat nacionalcatòlic de la història d'Espanya.¹³ Per descomptat, no és una casualitat que el llibre aparegués en ple auge del Procés. La denúncia de les «manipulacions» de la història d'Espanya que el nacionalisme català estaria promovent en constituïen el teló de fons. Certament, no es pot oblidar que una «vindicació» del passat imperial més o menys remot forma part de l'escenari intel·lectual i polític europeu des de fa anys. A la Gran Bretanya o a França, els sectors conservadors han dedicat no pocs esforços a rentar les respectives «llegendes negres» que esquerrans, multiculturalistes i feministes haurien construït sobre els seus passats imperials. Estem novament, en una «guerra cultural» que sembla no tenir fi. En definitiva, batega la nostàlgia davant una nació «amenaçada». *Mutatis mutandis*, l'èxit i el significat de l'obra de Roca Barea, s'assembla al dels assajos històrics del periodista francès Eric Zemmour que el 2018 va publicar *Destin française*. En aquesta obra Zemmour reescribia la història de la nació francesa i actualitzava el relat de Charles Maurras.

A França, l'entorn cultural i mediàtic de Reagrupament Nacional —especialment el que gira al voltant de l'imperi mediàtic audiovisual i editorial de Vincent Bolloré— ha aconseguit situar aquestes qüestions en l'eix del debat. Bolloré està al darrere de la creació d'un parc temàtic dedicat a la història de França (Puy de Fou), que ha tingut un èxit extraordinari.

¹³ Sobre la connexió entre catolicisme i identificació nacional, vegeu J. MUÑOZ, *La construcción política de la identidad española, ¿del nacionalcatolicismo al patriotismo democrático?*, Madrid, CIS, 2012. Per al cas francès, M. FLORIAN (dir.), *A la droite du père, Les catholiques et les droites de 1945 à nous jours*, Paris, Seuil, 2022

Davant l'ansietat per la nació amenaçada (per la immigració, les demandes territorials o la dissolució en la Unió Europea), el passat, el relat històric esdevé una vàlvula d'escapament i de salvació. Al trop d'Espanya com a nació més antiga d'Europa s'hi afegeix la idea de la hispanitat com a èxit i destí. En vespres del 12 d'octubre del 2021, el líder del Partit Popular, Pablo Casado va assenyalar que «La hispanitat és l'esdeveniment més important de la Història després de la romanització». No era la primera vegada que ho feia ni seria la darrera. Lluny de ser una anècdota, i davant de les declaracions de diferents dirigents americans sobre els efectes de la Conquesta a partir de 1492, el tancament de files ha estat general a la dreta espanyola, del PP a Vox. I, cal dir, que més enllà de la dreta espanyola també. D'una altra manera no es pot explicar l'elaboració i el suport institucional —de l'Instituto Cervantes que ha prestat la seva xarxa de centres per a la seva difusió o TVE— amb iniciatives com el documental «España. La primera globalización» de José Luis Lopez-Linares presentat el 2021. Aquest documental es planteja el mateix objectiu que el llibre de Roca Barea. I el mateix director ha presentat el 2024 «Hispanoamérica, canto de vida y esperanza», que continua i completa el relat mític.

Així doncs sembla que s'ha instal·lat en sectors amplis de l'opinió pública, mediàtica i política una visió nostàlgica del passat espanyol que aspira a ser hegemònica i que insisteix en la reafirmació d'alguns dels seus tòpics més essencialistes. És un discurs històric que més que en les aules està en els mitjans de comunicació o en les xarxes socials. La seva capacitat per a arribar a un públic amplíssim és notable. És més que una casualitat, en definitiva, que el 2021 l'empresa que gestiona el parc temàtic Puy de Fou francès obrís un parc similar a Toledo dedicat a la història d'Espanya.

En la nostra opinió és aquest teló de fons el que ha permès a Vox naturalitzar-ne el discurs sobre la nació espanyola, el seu passat i el seu present fins a, a poc a poc, esdevenir hegemònic en la dreta. I irradiar-ne la influència més enllà. No són discursos creats per Vox, però deixen el PP en un lloc subordinat. La idea de nació espanyola que s'ofereix és la versió més crua del nacionalisme espanyol.

UNA EUROPA TOTA D'ESTAT

Lluny de ser una anomalia espanyola, l'estat-nació sembla afectat a tot Europa per turbulències i ansietats.¹⁴ En els darrers anys cal destacar els referèndums sobre la

¹⁴ Aquests arguments estan ampliat a F. ARCHILÉS, «Un món de nacions (i nacionalismes)», en G. Muñoz (ed.), *Aproximacions a l'esperit del temps*, València, IAM-CVEI, 2023, pp. 185-206

independència celebrats a Escòcia el 2014 i Catalunya el 2017, l'auge dels moviments nacionalistes flamenc i való a Bèlgica, el creixement dels nacionalismes cors, sard i polinesi (que han assolit majories als seus parlaments) a més de l'increment dels nacionalismes bretó i gal·lès, i els referèndums de 2017 al Vènet i Llombardia, i el 2021 a Nova Caledònia.

Cap d'aquests moviments ha reeixit a assolir la independència, certament. Però l'escenari no ha quedat immòbil. Itàlia, França i la Gran Bretanya han desplegat en les darreres dècades models d'Estat diversos, però que coincideixen a atorgar als àmbits locals/regionals capacitats de govern creixents. Bèlgica, Alemanya i Suïssa han redefinit els seus models federals ja existents i Dinamarca ha implementat governs territorials autònoms. Fet i fet només Portugal i els Països Baixos (als quals caldria afegir Irlanda però amb peculiaritats significatives) no han engegat canvis. No tenim al davant una foto fixa, sinó d'onades successives de reajustament de l'estat-nació que venen produint-se des de els anys seixanta del segle XX i que en tot cas s'han accelerat.

La construcció de la Unió Europea després dels tractats de Maastricht i Lisboa, ha posat en marxa formes de coordinació o absorció d'algunes de les competències considerades clàssiques en la sobirania dels estats-nació, en especial les econòmiques i parcialment en justícia (però no en defensa, relacions internacionals o immigració, per exemple). Som al davant d'una nova redefinició de la sobirania. Redefinició, però, no significa desaparició. Seria, doncs, equivocat donar per fet que l'estat-nació està desapareixent. En primer lloc, perquè la Unió Europea es des dels seus orígens i fins ara unió d'Estats sobirans (el Tractat de Lisboa de fet ha reforçat aquesta consideració). Si la sobirania s'expressa en primera instància pel poder constituent que té, la Unió Europea no té aquest poder. El seu ordenament procedeix dels Estats. Només aquests poden signar els Tractats. A Europa no existeix la sobirania compartida (pròpia d'un estat federal) sinó un exercici comú de poders. La Unió Europea, doncs, no té dret a l'autodeterminació, però els estats-nació membres sí.

La «no intervenció» de la Unió Europea en els fets de la tardor del 2017 a Catalunya és en aquest sentit significativa. Cap país membre de la Unió Europea —ni la UE com un conjunt— va reconèixer la declaració d'independència. La lògica «integradora» de la Unió Europea i la lògica de l'estat-nació (Espanya) s'hi combinaren a la perfecció.

La paradoxa és doncs, que la Unió Europea garanteix als Estats la seva integritat, alhora que l'absorció de funcions que li eren tradicionals (i que es combinen amb els processos de descentralització i regionalització engegats pels Estats)

genera una inestabilitat que va camí de ser perdurable. Més enllà dels debats sobre la definició del model territorial en cada cas concret, en les dues darreres dècades hem assistit a una generalització de l'ansietat en els relats nacionals legitimadors en bona part de les opinions públiques dels estats-nació europeus. Aquesta ansietat pren la forma de percepció d'una *amença* cap als fonaments de la identitat nacional. No és una casualitat que els fenòmens migratoris —en un continent en què la digestió del passat imperial resulta problemàtica— ocupen el centre dels debats en les esferes públiques i, habitualment, en els contextos electorals. El corollari és sovint una renovada xenofòbia (antieuropeïsta i islamòfoba). A més a més, els dubtes *identitaris* s'han traslladat significativament al relat nacional i, en especial, al relat històric, com assenyalàvem abans. Si bé després de 1945 el nacionalisme entrà en crisi com a model mobilitzador, la història *nacional* continuà sent l'eix legitimador dels Estats. Això ha assentat les bases perquè, en el marc de les «guerres culturals» engegades des dels anys vuitanta i, en especial, en el segle XXI, el relat històric hi siga el camp de batalla.

Finalment, a aquest context d'ansietats, s'hi afegeix l'impacte de la globalització. Durant un període va poder semblar que el model del capitalisme neoliberal plantejava l'erosió de l'estat-nació: massa «estret» per als seus objectius. Però, en realitat el neoliberalisme mai no ha plantejat la *desaparició* de l'Estat i en la pràctica l'ha necessitat intensament per a desplegar les seves polítiques. La confluència entre projectes neoconservadors i neoliberals com els impulsats per Margaret Thatcher, Ronald Reagan, Helmut Kohl, José María Aznar o Nicolas Sarkozy van reforçar invariablement el pes de l'Estat tant com el nacionalisme. D'altra banda, l'adopció del gir neoliberal per part de la socialdemocràcia europea —tot i que sense projecte neoconservador— va afectar el volum, el pes de l'Estat, però en va deixar intacta la capacitat intervencionista. I no cal ni dir-ho, no va posar en qüestió la nació, tot al contrari. La gestió dels governs de François Mitterrand, Felipe González o Tony Blair hi són característics. Neoliberalisme econòmic i nacionalisme d'Estat no són dos enemics, sinó dos *còmplices* necessaris.

L'increment de la desigualtat econòmica i la desagregació social generats per les polítiques neoliberals estan en la base de molts dels canvis polítics més recents. La crisi de legitimitat democràtica de l'Estat (que l'abstenció electoral palesa un cop i un altre) i la desigualtat social han assentat les bases per a noves lectures de la nació. Lectures complexes i sovint contradictòries que fan de la nació un «refugi» identitari. Però també la darrera barrera de drets, segons pensen molts ciutadans europeus. Les dretes europees han sabut apropiarse un cop més de la nació i de la seva retòrica, però és aquesta l'única resposta possible?

EPÍLEG. LA FATIGA DE SÍSIF

L'escenari polític espanyol posterior a 2017 s'ha caracteritzat per, almenys, tres punts. En primer lloc, pel bloqueig dels efectes del Procés; en segon, per la impossibilitat del PP i del PSOE per a governar si no és amb pactes amplis, i en tercer lloc per la radicalització del nacionalisme espanyol amb l'aparició de Vox i la influència d'aquest partit sobre el PP. Fet i fet, el PP s'ha mostrat incapaç des de 2019 de formar govern malgrat ser el partit més votat en les eleccions generals. La dependència de Vox ha esdevingut crònica, però li ha permès al seu torn governar en sis comunitats autònomes. Cap de les forces polítiques procedents dels nacionalismes alternatius a l'espanyol —tampoc el PNB— ha volgut arribar a acords amb el PP precisament pel seu pacte amb Vox. El gran beneficiat d'aquest escenari ha sigut el PSOE. Després de les eleccions de 2023 el còmput d'escons parlamentaris ha obligat el PSOE a dependre més que mai del nacionalisme català d'ERC i Junts.

D'altra banda, les eleccions autonòmiques a Catalunya de la primavera de 2024 han deixat el PSC-PSOE com el partit més votat i l'afebliment en vots i parlamentaris de les forces independentistes catalanes (a més d'una pujada en vot i escons del PP i de Vox). A les eleccions autonòmiques basques, el PNB ha guanyat en un frec a frec Bildu que per primera vegada li ha disputat l'hegemonia. El PNB mantindrà el pacte de govern amb el PSOE, però.

Tota evolució futura de l'organització del marc territorial a Espanya —com ha passat històricament— depèn de la capacitat de les forces nacionalistes *perifèriques* per a forçar canvis. El 1931 i el 1977 els nous marcs constitucionals van ser el resultat del caràcter minoritari dels nacionalismes perifèrics, però també de la seva capacitat de forçar i legitimar una negociació (així com les reformes de 1993-1996). Tot sols el PSOE o el PP acostumen a no moure fitxa a propòsit del marc territorial. I a hores d'ara, el PP no pot ni vol fer-ho. Una hipotètica evolució cap al federalisme requeriria la voluntat ferma del PSOE (i d'altres forces espanyoles), però sobretot que s'hi afegira el PP. Sembla un escenari irreal. A més a més, a hores d'ara la força dels nacionalismes perifèrics sembla esmorteïda a Catalunya (tot i que l'independentisme està lluny d'haver-se afeblit) i afectada de *pragmatisme* al País Basc.

Com fa quaranta anys, el reconeixement de la diversitat —l'encaix de la diversitat, també— continua sent una assignatura pendent en el marc espanyol. Les esferes política i comunicativa (filtrades per les ulleres de Madrid) segueixen sense assumir aquesta diversitat com un element constituent de la «comunitat imaginada».

Al conjunt d'Europa la naturalesa de l'estat-nació està en qüestió i tot apunta que noves demandes nacionals i culturals sacsejaran l'escenari. Amb tot, la Unió Europea garanteix el marc dels estats-nació membres. Una altra cosa és si la Unió Europea sobreviurà als embats de les dretes nacionalpopulistes i postfeixistes (on el futur de les nacions sense Estat no serà radiant).

En pocs anys tot ha canviat molt ràpidament. Tot ha canviat perquè res no canvie, potser. Tasca de Sísif reformar l'estat-nació espanyol? Fatiga de Sísif. ◀

**Descobreix els clàssics
com mai abans ho havies fet
amb la col·lecció**

BREVIARIS

**de Publicacions de la
Universitat de València**

BREVIARIS

Declaració dels
drets de la dona
i la ciutadana
i altres escrits

Olympe de Gouges

BREVIARIS

Vesuvi a casa
El poder
d'Emily Dickinson

Adrienne Rich

BREVIARIS

Històries originals
de la vida real

Mary Wollstonecraft

